

EGZISTENCINIS RŪPESTIS IR ROMANSO ŽANRAS

Išpūdingi *istoriniai regėjimai* – septintajame dešimtmetyje Kazio Bradūno iš už Atlanto „užduota“ viduriniai kartai (Jonui Strielkūnui, Vytautui Bložei, Juditai Vaičiūnaitei, Sigitui Gedai, Marcelijui Martinaičiui) tema, pasiūlyti ir tam tikri poetinės archeologijos vaizdiniai: atpustomi kaimai, protėvių strėlės atkastuose piliakalniuose, morenos, pagoniški miškai, gimtojo ežero dugnas. „Archeologiniu“ įsijautimu, istorine vaizduote bandoma peržengti realybės plotmė. Reikšmingi tampa baltų mitai, vaikystės namų patirtis, žanro atmintis. Iš istorinio įsijautimo į peizažą gimsta vizijos, suvokiamas laiko reliatyvumas: čia, kur stoviu, vaikštinėju, vyko istorija.

J. Strielkūno lyrikoje istorijos laikas matomas kaip „istorijos šiuropas“. Žengiama ne tik į „viduramžių“ laiką, bet ir į baladės (ar romanso, sakmės) pasaulį, kuriame valdo visagalė lemtis. Istoriniai regėjimai skleidžiasi *baladės* žanro projekcijoje: apie socialinę, politinę ir kultūrinę istoriją kalbama tradiciniais baladės siužetais; poetiniame pasaulyje veikia baladžių ir sakmių dėsniai (laiko reliatyvumas, maginių skaičių poetika) ir „personažai“ (sargybinis, raitelis, svečias, pragydęs gaidys, suskambęs varpas, raktas piliakalnyje). Žirgo, raitelio šešėlis, šmėkstelėjęs 7–8 dešimtmečio M. Martinaičio, J. Vaičiūnaitės, V. Bložės eilėse, J. Strielkūno lyrikoje virsta pagrindiniu vaizdiniu (liūdnas, nutolstantis, žiaurus...) Ir raitelis, ir skambantis varpas yra kartu ir istorinės (viduramžių kultūros), ir literatūrinės emblemos.

Ypač funkcionali *sakmės* logika: čia, kaip ir sakmėje, išlaikant buitinio vaizdavimo principus nupasakojamas susitikimas su nepažįstamu, baugiu pasauliu.

Šie žanrai supriešina ir sujungia trumpalaikiškumą ir amžinybę, tada ir dabar, dabar ir niekada, leidžia žengti per laikus. Žanrų prigimtį apibrėžia kultūrinės atminties paskatos užfiksuoti nepaprastą įvykį, istoriją. Atsimenančioji „aš“ sąmonė susitinka „atminties“ žanrus, moderniam amžiuje atliekančius senųjų epų vaidmenį – realizuojančius užrašyto, perpasakoto įvykio reikšmingumą. Literatūrinė baladė, romansas, sakmė J. Strielkūno lyrikoje iš tiesų yra tarsi senųjų epų pakaitalai. Apskritai kultūros istorijos vizijos J. Strielkūno poezijoje stipriai suveržtos žanrų, retušuojamos, išryškinamos pagal šių žanrų poetiką. Sakmės ir baladės žanrų poetikos principais išsakomas istorijos dramatismas: istorija matoma fatališka, neįspėjama.

Regimas istorinis baladinis siužetas J. Strielkūno lyrikoje turi tik bendruosius kontūrus. Skambantis varpas čia – ne tiek peizažo dalis, ne tiek istorinė realija, kiek baladžių ir sakmių emblema, atverianti kasdienybėje stebuklą ar metafiziką (*Varpo kėlimas, Tamsos varpai, šviesos varpai*), žyminti tam tikros ribos peržengimą; į sąlygišką literatūrinių konvencijų* erdvę perkelti egzistencijos apmąstymus. Gražūs ir baugūs regėjimai vėliau virsta ne tiek objektu ar meniniu tikslu, kiek poetinės technikos dalyku. Greta istorinio laiko vis ryškiau išgyvenamas egzistencinis, savo ruožtu papildytas istorinės patirties, esantis istorijos dalimi. Amžinas laiko ratas tampa pagrindiniu veikėju ir dramatiškos išgyvenimų šaltiniu.

Ant akmenų ten sėdi senis baltas,

Vaikystėje matytas neregys.

[...]

Jo galvoje praėję amžiai maišos

Pakyla jis į dievų panašus

Aukštyn dangun – ir mato, kaip jo vietoj

Ant kranto žaidžia kūdikis gražus.

* Konvencija – susitarimas. (Red.)

J. Strielkūno lyrikoje greta „aš“ – tėvynė ašies pamažu ryškėja „aš“ – mano būtis ašis. Personažas, viena vertus, atviras tautos istorijai, save subendrinantis su kitų likimais (*mes visi*), sutampantis su bendruomenės vertėmis, kita vertus, labai asmeniškas, atviras, į vertybės rangą kelias kamerinį pasaulį ir širdies skausmą.

Eilėraštyje „Tai tu – iš amžių mūsų didžio“ išryškėja pasaulėjautos dominantės: amžių mūsų, aukštas sielos skrydis, trumpas žmogaus laikas. Kalbantysis bando suprasti, kas yra jo gyvenimas šiame „amžių mūsųje“. „Aš“ siekia įsijausti į istoriją, suprasti jos dėsnius bei žmogaus pastangų prasmę, patirti tapatumą su praeitimi: ta pati žemė, tas pats peizažas, ta pati viduramžių aikštė – vieta ta pati, tik kitas jau laikas ir kiti veikėjai. Įsijautimu nugalimas laikas ir erdvė, savas gyvenimas panardinamas į buvusių ir būsimus laikus („Lyg legendos pradžia, lyg gyvenimo mūsų tąsa./ Pamiršti, kad buvai ir esi savo metais sutvertas“, VR – p. 6), tiesiai ir netiesiai dalyvaujama atgijusioje istorijoje. Atsakymą pasiūlo būtent istorinės vizijos; tai – griuvėsiai, griūvantis laikas („Į praeitį žvelgsi – griuvėsiai, griuvėsiai.../ Ir miestai, ir žygiai – išnykę, praėję“, PTŽ – p. 15). Vėlesniuose rinkiniuose šis „amžių mūsų“ yra jau dabartis, interpretuojama ironiškai, satyriškai. Tačiau visada, nors ir be iliuzijų, stengiamasi savo gyvenimą matyti kaip gražiai ir trumpai žydėjusį žiedą.

J. Strielkūno poetinis pasaulis nuaustas iš kraštutinių būsenų – iš grožio ir šiurpo. „Šiurpaus“ grožio paveiksluose telpa ir „gražiausi peizažai“, ir „šiurkšti paklodė“. Sukuriamos pagrindinės priešpriešos: smulkus, pilkas ir nepastebimas gyvenimas, „plutų valgymas“, konkreti buitis, gyva tik praradimais, būties ir buities absurdas ir – didžioji žmogaus dvasios paslaptis, neįsprendžiamas, nepasiekiamas siekis, bandymas prisiliesti prie idealumo, išsakyti metafizikos* nuojautą („Jauti, kad ir vėlei prasilenkei / Su tuo, ko lig šiol nežinai“, TVŠV – p. 19). Skaudus būties menkavertiškumo jausmas ir – egzistencijos šviesa bei ją gaubianti nežinia, ėjimas „ton Šalin,/ Kur amžinasis vidudienis“ (TVŠV – p. 14). Įtampa tarp šių polių (idealo ir buities) J. Strielkūno poezijoje sudaro pagrindinę dramatinio išgyvenimo ašį. Simboliai, literatūriniai siužetai čia išsako žmogaus būties dvilypumą. Idealybė ir buitis, grožis ir šiurpas matomi neatskiriami (angelas lopytais skvermais), iš menkiausių buities apraiškų („Akiniai, karoliai, batų varščiai, / Išmesti šiukšliadėžėn daiktai“, TVŠV – p. 74) stengiamasi „išgirsti“, ką kalba buitis, įspėti, kas ją valdo. Kažkas, ką žmogus turi suprasti ir išspręsti čia gyvendamas, ar troškimas kažką svarbaus patirti („Ta nuojauta, kad kas džiugaus nutiks“, PTŽ – p. 38) ar su juo susitikti, – nuolat neramina.

Nežinia ir čia išlieka pagrindinis veikėjas. Yra kažkas nežinomas, neapčiuopiamas, su kuo žmogus prasilenkia, jaučia esant, bet neįsprendžia. Iš simbolizmo atėjusi žmogaus aklumo, daiktų nežvelgiamumo idėja. Reiškinių „tylėjimas“, nebylumas reiškia saugomą paslaptį. Egzistencijai išsakyti J. Strielkūnas vartoja tuos pačius gyvenimo stebuklingumą ir baugią paslaptį modeliuojančius žanrus. Ne tik istorija modeliuojama kaip sakmė, legenda ar baladė; asmens būtis – taip pat. Kalbantysis savo gyvenimą jaučia kaip baladę: visi įvykiai, ženklai, reiškiniai čia turi baladės logiką: svarbi nušvitimo akimirka, neaiškiai pasibaigiantis siužetas, lemtinga valanda; kažkas slaptinas ateinantis, prisiliečiantis, perspėjantis; laiko reliatyvumas** („Benamę sielą lig dangaus išugdęs / Tu pamatei, kad broliai jau žili“, PTŽ – p. 35). Baladės pasaulio dėsniams paklūsta ir gamtos reiškiniai. Žmogaus dvasios patyrimai projektuojami į baladiškus gamtos siužetus, į sąlygišką lygmenį, apibrėžiantį egzistenciją. Sugyventa gamta tampa didžiuoju žmogaus būties analogu ir dalyvauja jo

¹ Pateikiamos J. Strielkūno eilėraščių rinkinių santrumpos nurodant puslapį: VK – *Varpo kėlimas*, Vilnius: Vaga, 1978; PTŽ – *Po tylinčiom žvaigždėm*, Vilnius: Vaga, 1982; LM – *Lapkričio medis*, Vilnius: Vaga, 1985; TVŠV – *Varpo kėlimas*, Vilnius: Vaga, 1978.

* Metafizika (gr. *meta* – po, už; *phýsis* – gamta) – filosofijos šaka, nagrinėjanti pirminius būties principus. Ji nagrinėja klausimus apie gyvenimo prasmę, mūsų egzistenciją, Dievo buvimą. Metafizika domisi, ar žmogaus protas pajėgus suprasti visatą, ar galbūt tikroji jos esmė mums neprieinama; yra amžinybė ar nėra jos; ar mūsų stebėjimai ir eksperimentai atskleidžia tikrovę, ar paprasčiausiai ją kuria. (Red.)

** Reliatyvumas – filosofijos pažiūra, teigianti, kad loginės ir pažintinės vertybės (tiesa, melas), etinės (gėris, blogis) ir estetinės bei su jomis susijusios normos ir vertinimai yra santykinio pobūdžio, t. y. priklauso nuo vertinimo pozicijos. (Red.)

sprendinyje.

Iš skurdaus, buitiškai patiriamo gyvenimo tikimasi kažko aukšto ir likimiško. Iš jaunystės vilčių ir ateities laukimo sukuriamas tikėjimas, jog kažkas išsipildys, kad „aš“ nueis į pažadėtą žemę. Ir kartu atveriamas žinojimas, kad to nebus. Svarbiausioji įtampa J. Strielkūno poezijoje susidaro tarp desperatiškų pastangų ir neišsipildymo. Vėlyvoje poezijoje vis labiau suvokiamas iš „ne“ susidarantis gyvenimo turinys („niekas“, „nieko“, „nežinomas kažkas“, „nepameni“). Kasdienė buitis atsiskleidžia negatyvia puse: neradimu to, kas turėta, praradimu, pasaulio abejingumu, kaltės jausmu; formuojasi negatyvios „aš“ apibrėžtys: nevykėlis, savižudys, Brutus sieloje, Sokratas su taure. Ryškinama psichinė patirtis – skausmas, bjaurastis (atsiminti – *išvėmti dienas, metus*). Gyvenimas atrodo tik *pleškantys šiaudai*. Šis išsipildantis „neišsipildymas“, sukurtas realistiniais, šiurkščios realybės vaizdiniais, išlaiko baladės sąlygiškumą ir įtampą: joje dvilypuojasi tiesa–netiesa, buvo–nebuvo, gyvenimas–sapnas, tai–ne tai (*Nei ten buvom, nei ten viešėjom, / Nei ten žemėn kada užkas*, PTŽ – p. 80).

J. Strielkūno lyrikoje ryški asmeniškai patiriamo laiko tėkmė. Laikas atima jaunystę, brangiausias žmones. Ypač stiprus, emociškai išsakomas būties vienkartiškumo, trumpalaikiškumo (mes gyvenam trumpai kaip žaibai, TVŠV – p. 25), laiko negrįžtamumo (nepasikartos, nebus) jausmas:

*Dar pabūk. Neišėik. Neišnyk.
Mūsų niekas daugiau nekartos.
Ir nebus, ir nebus amžini
Saulės raštai ant tavo kaktos.
(PTŽ – p. 111)*

Jis inkrustuojamas į romanso poetinį pasaulį, savo ruožtu iš dalies turintį ir raudos matmenų. Praėjusių metų ir patirčių karalystė jau pagrobta laiko, virtusi pasaka, sakmė. Nuolat atsigręžiama į vaikystės metus, į *užkeiktą kraštą* (tolima palikta praeitis, anas laikas...), įsmeigiamos stebinčios vaikiškos akys, įteisinamas atsiminimo sentimentas. Iš romantiškos prapuolusių jaunystės laikų adoracijos* kuriami poetiniai siužetai ir poetinės temos. Istorinius baladiškus regėjimus keičia *sapnas*, išlaikęs pagrindines anų žanrų normas: vizijiškumą, sąlygiką, laiko reliatyvumo principą („Ten kas dieną skaisčiau ir skaisčiau... / Susapnuok man tą tolimą trobą“, LM – p. 55).

Eilėraščių plėtoja *romanso* logika (širdies ir sielos tema, jausmingos intonacijos, atsiskyrimo nuo meilės, namų ir jaunystės situacijos, akcentuota laiko riba „niekados“ ir jos peržengimas meile, ištikimybe), numanoma melodija. Egzistencinė problematika pateikiama romanso stilistika. Netgi baladės siužetas, orientuotas į likimo istoriją, pasakojantis apie „pažadėtą“ gražų gyvenimą („Ten paukštis kažkada sušuko, / Kad bus gyvenimas gražus“, LM – p. 66) ir jo neišsipildymą, J. Strielkūno lyrikoje „pastūmėjamas“ link dainos ar romanso (tokią formą gavusi ir istorinė pokario tema). J. Strielkūnas romansą įteisina kaip reikšmingą XX a. moderniosios lyrikos žanrą.

Tik iš dalies J. Strielkūnas yra agrarinės kultūros poetas siaurąja prasme. Labiau jis yra kultūros istorijos ir egzistencinių klausimų poetas, rūpinamas klausimus išdainuojantis kanoniniais žanrais: baladiška pasaulėjauta ir romanso stilistika („Mano mažas brolau, / Aš žinau, ko tyli. / Baisiai aukštas dangus. / Baisiai žemė gili“, VK – p. 44). Problematikos ir poetikos neįprasta jungtis – poeto lyrikos individualus bruožas. Žanrai J. Strielkūno poezijoje ne tik lengvai pritraukia poetizmus, tam tikras klišes, bet ir sureikšmina simbolizmo, romantizmo estetiką bei pačių žanrų istorinę patirtį. Pavyzdžiui, romansinė *laiško, atminimo, dainos* topika J. Strielkūno lyrikoje atgaivina ir palaiko tai, kas gražiausia atėję iš ketvirtojo dešimtmečio poetinės kultūros ir pokario dainų; net ir *mokyklinė albuminė poezija* – ji taip pat suteikia tam tikrų matmenų (ir net kanoninių formų) egzistenciniam rūpesčiui išdainuoti. Būtent – išdainuoti.

Apskritai J. Strielkūno poezija artima ketvirtojo dešimtmečio poetinei „gyvenimo filosofijai“ ir jos stilistinei raiškai: ryškinami žmogaus gyvenimo etapai ir natūrali vidinė kaita, brėžiamos laiko ribos

* Adoracija (lot. *adoratio* – dievinimas, garbinimas) – dievinimas, garbinimas, šlovinimas ko nors. (Red.)

(esu–nesu, senatvė–jaunystė, dabar–paskui, čia–ten), realybės ženklais stengiamasi įspėti savo būties paslaptį. Būties vaizdas – ropus, konkretus – tuoju pat įmagnetinamas regėjimo ar metafizinio klausimo; ir atvirksčiai, likiminės dimensijos įvaizdinamos. Patirtis, metafizika išsakoma vizualiomis, į transcendenciją nurodančiomis metaforomis (kelionė į pažadėtąją žemę, tenai, už saulės; žmogus – žiedas, žydinti šaka, diena kaip gyvenimo diena). Daug dėmesio skiriama sąlyginiams siužetams („Baladė apie spalvotus sapnus“, „Meilės pabaiga“), sapno logikai, ryškinama gyvenimo – sapno tema (tolimu aidu menanti Bernardo Brazdžionio eilėraštyje „Jei gyvenimas sapnas“), sąlygiško vaizdo poetika grindžiama vidiniu „neregio“ regėjimu. Guodžiantis sapnas – ar tai būtų bandymas sugrįžti į nesugražinamus laikus, ar ateities iliuzija – yra gyvenimo mįslės analogas, kurios išspręsti neduota („Sapnuok, žmogau. Sapnai neišsipildo. / Gal pats tu išsipildymas esi“, LM – p. 41).

Genetinės sąsajos su daina, balade, sakme lemia eilėraščio struktūrą: lyrinio siužeto būtinybę, jausmo bangą, pakartojimus ir laipsniavimus, sintaksinių struktūrų paralelėmis kuriamą melodeklamaciją, sakymo iškilmingumą. Kaip ataskamba dainos, romansai, taip ne kartą ataskamba ir Alfonso Keliučio „Švento Jono naktis“, B. Brazdžionio „Jei gyvenimas sapnas“. Tai ketvirtojo dešimtmečio Biržų krašto (J. Strielkūno regiono) poezija, dainos būviu reprezentuojanti „gyvenimo filosofiją“.

J. Strielkūno poezijoje pastebimos savitos vaizdo jungtys, pradžioje grėsusios netgi eklektika*. Vaizdiniai, susiformavę skirtingose meninėse sistemose, nulemti skirtingų literatūrinių konvencijų, suglausti ketureilyje, išreiškia poetinį principą – vaizdo „lūžį“. Natūralistinis vaizdas derinamas su dramatiškais Biblijos siužetų parafrazėmis**, metafiziniais būties apibūdinimais (amžinasis vidudienis, karalystė) – su romano, pasakų ir sakmių poetikos principais, sąlygiškais siužetais („O paryčiais / Kažkas į širdį įsikraustęs / Pasakė, kad nebeįsis“, VR – p. 98). Subjekto būtis paklūsta lygiai ir realybės, ir stebuklo dėsniams, kurie poeto lyrikoje ženkliškai išryškinami, supriešinami („Aušta rūškanas rytas, / bet negieda gaidys“ – p. 50). Pasakos, baladė, sakmės ir realybės sandūra kuria skaudžius paradoksus („Jau šaiposi kipšas, palindęs po girnom, / Kad byra ne metai – pilki pelenai“, VK – p. 88), ironiją („Susėdę metai lošia kvailį“, VK – p. 56), satyrą. Skirtingos prigimties poetinius vaizdinius poetas supina į metaforinį regėjimą, lyrinį išgyvenimą paverčia sąlygiška, baladiška istorija. Iš atsitiktinių būties nuolaužų susidėsto netikėtas apibendrinimas, susiformuoja klausimas apie egzistencinius dalykus. Būties realijos tampa sunkaus ir vis dėlto gražaus gyvenimo metaforomis.

Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, Vilnius, 2006, p. 156–161.

* Eklektika – nederančių ir prieštarinių dalykų nekūrybiškas junginys. (Red.)

** Parafrazė (gr. *paraphrasis* – atpasakojimas) – frazės, posakio arba didesnio teksto prasmės nusakymas kitais žodžiais. (Red.)